

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:41 (Ekim 2009)

ULUSAL KALKINMACILIKTAN KÜRESEL NEOLİBERALİZME ANTİ-EMPERYALİZM: LATİN AMERİKA DENEYİMİ

Aylin TOPAL*

Özet

Latin Amerika kalkınma okulu üçüncü dünya kalkınmacılığı içinde merkezi bir yer tutar. Bu makale Latin Amerika kalkınma tartışmalarından ve deneyimlerinden yola çıkarak üçüncü dünyanın kalkınma mücadelesinin merkez ülkelere karşı olduğu kadar ülke içindeki egemen sınıflara karşı bir mücadele olduğuna işaret ediyor. Makalenin ilk bölümü Latin Amerika kalkınma okulu tartışmalarının temel eksenlerini ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Bu bölüm gösteriyor ki, tartışmalarda anti-emperyalizm vurgusu güçlüdür ve kalkınmanın önündeki en önemli engelini Anglo-sakson merkez ülkelere olan bağımlılık ilişkisi olduğu vurgulanır. Makalenin ikinci kısmı ulusal kalkınmacılıktan neoliberal küreselleşmeye kadar uygulanan kalkınma politikalarının izini sürerek, Latin Amerika'da eşitlikçi kalkınma politikalarının uygulanmasını engelleyen en önemli faktörün bu ülkelerin egemen sınıflarının stratejileri ve işbirlikleri olduğunun altını çiziyor.

Anahtar kelimeler: Latin Amerika, kalkınma, yapısalcılık, bağımlılık okulu, anti-emperyalizm.

Anti-Imperialism from National Developmentalism to Neoliberal Globalization: Latin American Experiences

Abstract

Latin America development debates occupy a central place in Third World developmentalism. This article underlines that development struggle of the third world is a struggle against the centre countries as well as against dominant classes within each country. First part of this article lays out the main axes of debate within the Latin American development school. This part shows that there is a significant emphasis on anti-imperialism in the Latin American development debates. It is maintained that the main impediment to attaining development is the dependency relationship to the Anglo-Saxon centre. The second part of the article traces the development policies from national development to neoliberal globalization and underlines the fact that the strategies and alliances of dominant classes in Latin America countries have been important factors that prevent the implementation of egalitarian development policies.

* Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi; Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Keywords: Latin America, development, bağımlılık okulu, structuralism, anti-empiricalism.

Giriş

Latin Amerika'daki kalkınma tartışmaları neoklasik iktisadın ve modernleşme kuramının prensiplerine tepki olarak şekillenmiştir. Latin Amerikalı sosyal bilimciler bölgelerinin Anglo-Sakson merkez ülkelerinin deneyimlerini temel alan bu iki kuram ışığında anlaşılmasına çalışılmasını bilimsel sömürgecilik olarak değerlendirip, 20. yüzyılın ortalarından itibaren bağımsızlık bayraklarını açtılar. Ancak bu bilimsel anti-empyrializm hareketi içindeki sosyal bilimciler arasında tam bir uzlaşma olduğunu söylemek güçtür. Makalenin ilk bölümünde Latin Amerika'nın Anglo-Sakson merkezin kuramsal egemenliğinden nasıl kurtulmaya çalıştığı ve bu süreçte Latin Amerika kalkınma okulu içinde ne tür tartışmalar yapıldığı özetlenecek. Bu bölümde görüleceği gibi, Latin Amerika kalkınma tartışmalarının temel vurgusu anti-empyrializmdir. Tartışmaların odağı, merkez ülkelerle kurulan eşitsiz ilişkilere çeşitli makroekonomik politikalarla nasıl son verilebileceğidir. Ancak, bu tartışmalarda ülkelerin hakim sınıflarının kalkınmanın önünde nasıl bir engel teşkil ettiğine dair sav görece zayıf kalmış görünüyor. Bu savı tarihsel olgularla güçlendirebilmek amacıyla makalenin ikinci bölümünde ulusal kalkınmacılıktan neoliberal küreselleşmeye, uygulanan kalkınma politikalarının izi sürelererek, Latin Amerika'da eşitlikçi kalkınma politikalarının uygulanmasını engelleyen önemli etkenlerden birinin bu ülkelerin egemen sınıflarının işbirlikleri ve stratejileri olduğu gösterilecektir.¹

Latin Amerika Kalkınma Okulu

Latin Amerika kalkınma okulunun iki ana kolu vardır. Yapısalcılık, 1950'lerde neoklasik iktisada eleştirel bir konumdan yola çıkarken, bağımlılık okulu 1960 ve 70'lerde ağırlıklı olarak modernleşme kuramının eleştirisi ile şekillendi. Yapısalcılık ve bağımlılık yaklaşımları arasında belirgin farklılıklar olduğu gibi, bağımlılık okulunun kendi içinde de önemli tartışmalar olduğunu vurgulamak gereklidir. Bu tartışmaların savları, 1920'lerde Perulu iki siyasetçi ve kuramcı Victor Raúl Haya de la Torre ve José Carlos Mariátegui arasındaki polemik ile şekillenmiştir.² Bu polemik aynı zamanda 1919'da toplanan Üçüncü Enternasyonal tartışmalarının devamı niteliğindedir.

¹Makalenin ikinci bölümünün temelini oluşturan ve Latin Amerika ve Türkiye arasında ne tür karşılaştırmalar yapılabileceğini tartışan bir yazı için bkz. Topal, Aylin "Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak: Tarihsel Arka Plan" *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*. Aylin Topal, der. içinde. İstanbul: Yordam, ss. 21-47

² Kay, Cristóbal, *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*, New York: Routledge, 1989, s. 15

Latin Amerika kalkınma okulunun iç bölünmelerinin daha açık anlaşılması için önce Haya de la Torre-Mariátegui polemiklerinin savlarını kısaca özetleyelim.

Victor Raúl de la Torre 1924'de ezilen sınıfların ortak cephesi olacak Devrimci Amerika Halk İttifakı'nı (*Alianza Popular Revolucionaria Americana*-APRA) kurar. Devrimci bir gazeteci olan José Carlos Mariátegui de APRA içinde etkin olarak çalışmaya başlar. Ancak 1928'de Haya de la Torre ve Mariátegui arasında önemli fikir ayrılıklarının belirmesi üzerine Mariátegui APRA'dan ayrılıp Sosyalist Parti'yi kurar.³ Bu süreçte iki lider arasında etkisi sonraki yıllarda daha çok hissedilecek olan bir polemik yaşanır.

Haya de la Torre'ye göre, Peru'yu ve diğer Latin Amerika ülkelerini, feodal ilişkilerden ve emperyalist iktidar odaklarının kısıgacından yalnız devrim kurtarabilir. Ancak bu devrim sosyalist bir devrim olmayacaktır, çünkü sosyalist devrimden önce Latin Amerika'da gelişmiş bir kapitalist sistemin yeşermesi gerekmektedir. Haya de la Torre feodal iktidar ilişkileri tamamen sonlandırılmadan, sosyalizme geçişin mümkün olmayacağını öne sürer. İşçi sınıfının güçsüz, köylülerin ise feodal baskılarla gerikalmış halde olmalarından dolayı, devrime küçük burjuva ve orta sınıfların önderlik etmesi gerektiğini savunur.⁴ Orta sınıfların ve küçük burjuvazinin en ilerici ve devrimci unsurlar olduğu, ulusal bujuvazinin gelişmesini kolaylaştıracak ekonomi politikalarının uzun vadede sosyalizmin başarı ile inşa edilebilmesi için gerekli olduğu iddiaları, Mariátegui'nin Haya de la Torre ile yollarını ayırmasında etkili olmuştur.

Latin Amerika'nın Gramsci'si olarak bilinen Mariátegui kalkınma sorunlarını Marksist çerçeveden anlamaya çalışan etkili bir siyasetçidir. Üçüncü Enternasyonel'deki tartışmalara bizzat katılmış ve bu tartışmalar onun Latin Amerika analizlerinde etkili olmuştur. Enternasyonel tartışmalarında burjuvazinin, anti-feodal aşamada bağımsızlık hareketinin doğal bir müttefiki olacağı fikri ağır basar. Mariátegui bu stratejinin Latin Amerika bağlamında etkili olmayacağını iddia eder. Üçüncü Enternasyonel'den çıkan bu fikre ve benzer biçimde Haya de la Torre'nin feodal ve kapitalist ilişkiler arasında karşıtlık kuran yaklaşımına karşı, Mariátegui Latin Amerika'da feodal ve kapitalist üretim ilişkilerin birbirine eklenerek tek bir ekonomik sistemi oluşturduğunu öne sürer.⁵ Mariátegui'ye göre, sosyalist devrim kapitalizmin olgunlaşmasını beklemek zorunda değildir. Çünkü köylüler, işçiler ve bilinçli orta sınıflar bir işçi partisi önderliğinde sosyalist devrimi gerçekleştirebilirler.⁶

Haya de la Torre-Mariátegui tartışması 1940'ların sonlarında yeniden önem kazanmıştır. Bu yıllarda merkez ülkelerde ekonomide neoklasik ve keynezci kuramlar, sosyoloji alanında ise kalkınmacılık olarak da bilinen modernleşme kuramı hakimdir. Bu

³ Daha sonra Sosyalist Parti'nin adı Komünist Parti olarak değiştirilecektir.

⁴ Kay, Cristóbal, *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*, New York: Routledge, 1989, s. 16

⁵ Mariátegui, José Carlos, *Seven Interpretative Essays on Peruvian Reality*, Austin: University of Texas Press, 1971, s. 21

⁶ Kay, Cristóbal, *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*, New York: Routledge, 1989, s. 17

hakim yaklaşımların Latin Amerika ülkeleri için uygulanabilir bir kalkınma modeli üretmekte yetersiz olduğunun genel kabul görmesiyle birlikte Latin Amerika kalkınma okulunun tarafları belirmeye başlar. Bu dönemde, Haya de la Torre'nin tezleri yapısalcılığın ve reformcu bağımlılık yaklaşımının temel tezlerini şekillendirirken, Mariátegui'nin çalışmaları bağımlılık okulu içindeki devrimci veya neo-Marksist olarak nitelenen grupların tezlerine ilham kaynağı olmuştur.⁷

Latin Amerika kalkınma okulunun yapısalcı kanadının öncüsü 1935-1943 yılları arası Arjantin Merkez Bankası'nın da başkanlığını yapmış olan Raul Prebisch'dir. Prebisch'in temel amacı serbest ticaretin, zengin ve fakir ülkeler arasındaki eşitsizlikleri dengeleyeceğini öne süren Ricardocu neoklasik ticaret kuramının geçerliliği olmadığını göstermekti.⁸ Neoklasik iktisada göre, kalkınma ekonomik bir problemdir ve büyümeden farklı değildir. Büyüme ise serbest dış ticaret yoluyla sağlanır. Prebisch detaylı bir ampirik çalışma ile uzun vadede ham madde fiyatlarının artışı ile ithal sanayi mallarının fiyatlarındaki artışın aynı düzeyde olmadığını gösterir. Ham madde ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki artışın aynı düzeyde olmadığını gösterir. Ham madde ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki artışın aynı düzeyde olmadığını gösterir. Bu durumda, çevre ülkeler fiyatları ham maddeye göre daha fazla artan ithal sanayi mallarına olan talebi koruyabilmek için sürekli daha fazla hammadde ihraç etmek zorunda kalacaktır. Dolayısıyla bu ticaret sistemi sürdürülebilir değildir. Bu ticaret döngüsünün sonucu olarak dış ticaret hadleri sanayi ürünü ihraç eden zengin ülkeler lehine dönecektir.

1947-1969 yılları arasında Birleşmiş Milletler'de kalkınma iktisatçısı olarak çalışan Hans Wolfgang Singer, Prebisch'le yaklaşık aynı zamanlarda ve ondan bağımsız olarak serbest ticaretin ham madde ve tarımsal ürün ihracatçısı olan ülkelerin yapısal olarak aleyhine işlediğini ve sanayi malları ihraç eden gelişmiş ülkelerin bu sistemden artan oranda fayda sağlayacaklarını öne sürer.⁹ Singer'e göre, çevre ve merkez ülkelerde talebin fiyat esnekliği farklıdır. Hammadde fiyatlarının artması ile merkez ülkelerde daha az hammadde gereksinimi olan tekniklere ve/veya doğal hammaddelerle ikame edilebilecek sentetik malların üretimine yatırımlar yapılarak hammadde talebinin düşmesi eğilimi belirginleşir. Üstelik, merkez ülkelerin özellikle tarımsal üretime ilişkin izlediği korumacı politikalar, tarım ürünlerin ithalini kısıtladığından hammaddeye ve tarımsal ürünlere olan talep uzun vadede düşme eğilimi gösterirken, çevre ülkelerde ithal sanayi mallarına olan talep, fiyatların artması ile orantılı olarak azalmaz. Üstelik çevre ülkeler mallarının dünya fiyatlarını belirlemede merkez ülkelerin altın veya sanayi

⁷ Kay, Cristóbal, *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*, New York: Routledge, 1989, s. 17-18

⁸Prebisch, Raúl, *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, New York: United Nations, 1950

⁹ Singer, Hans Wolfgang, "The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries", *American Economic Review: Papers and Proceedings*, Vol. 40, No. 2, 1950, ss. 473-485

mallarının fiyatlarını belirlemede olduğu kadar etkin değildirlir.¹⁰ Çalışmalarını birbirlerinden bağımsız yürüten Prebisch ve Singer'in aynı noktada buluşması nedeniyle bu tez literatürde "Prebisch-Singer tezi" olarak anılır.

Prebisch-Singer tezi ile benzer önermelere sahip olan "Büyük İtiş Modeli" de yapısalci okulun temel tezlerindedir. 1943'de Paul Rosentein-Rodan'ın çerçevesini çizdiği, daha sonra Ragnar Nurske, Tibor Scitovsky gibi diğer ekonomistlerce geliştirilen modele göre, gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme ancak devletin birbiri ile bağlantılı sanayileri eşzamanlı olarak teşvik edip, gelişmeye "itmesi" ile sağlanabilir.¹¹ Dolayısıyla kalkınmanın itici gücünün devlet olması gerektiği öne sürülmektedir.

Prebisch-Singer tezinin ve Büyük İtiş Modeli'nin tetiklediği yapısalci analiz, daha sonra 1947'de Birleşmiş Milletler'in girişimi ile Şili'nin başkenti Santiago'da kurulan ve 1948'de Prebisch'in başkanı olduğu Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (*Commision Economic para America Latina- CEPAL* veya *Economic Commission for Latin America- ECLA*) tarafından geliştirildi. Yapısalcılık, literatürde genel olarak ECLA okulu veya ECLA kalkınma okulu olarak anılır. ECLA'nın merkez-çevre ikilemi üzerinden kalkınma sorunlarına yaklaşımı yalnızca Latin Amerika'nın kalkınma sorunsalı üzerine değil tüm üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma sorunsalı üzerine bir analizdir. ECLA okulu kalkınmayı ve gerikalmışlığı tek bir sürecin unsurları olarak görür: Merkez ve çevre yakından ilişkilidir ve dünya ekonomisinin parçalarıdır. Bu sebeple ECLA kısa sürede üçüncü dünya kalkınmacılığının merkezi haline gelmiştir.

Yapısalcılık okulu kuramcılarının anti-emperyalizm vurgusu güçlü olmakla birlikte, kapitalizmin ekonomik ve siyasi düzenlemelerine karşı olmadıkları, temel dertlerinin sanayileşmeye engel olduğunu öne sürdükleri feodalizmle olduğu söylenebilir. Yapısalcılığa göre, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine bağlı serbest ticaret emperyalist bir uygulamadır.¹² Merkez ve çevre arasındaki eşitsizlik, uluslararası ticaret yoluyla yaratılır ve derinleştirilir. Çevre ülkeler ancak içe-dönük kalkınma (*crecer hacia adentro*) refomlarıyla, sömürgecilik döneminden itibaren içine çekildikleri asimetrik ticaret ilişkilerinden kurtulabilir ve daha eşitlikçi bir kalkınma sürecine girebilirler. Bu konuma göre, neoklasik iktisat ilkelerinin ve önkabullerinin Latin Amerika bağlamında geçerliliği zayıftır: finans kurumları gelişkin değildir, kırsal nüfusun büyük bölümü küçük çiftçilikle uğraşır, altyapı sınırlıdır, eğitim düzeyi ve okuryazarlık oranları merkez ülkelere kıyasla düşüktür. Tüm bunlara bağlı olarak, para ve emek piyasaları dinamikleri sanayileşmiş batı ülkelerinde olduğundan farklı işler. Bu sebeple, üçüncü dünyanın

¹⁰ Love Joseph, "Economic Ideas and Ideologies in Latin America since 1930", *The Cambridge History of Latin America*, Vol. 6, Part 1, Leslie Bethell, der. içinde, Cambridge, Cambridge University Press ss.411-412

¹¹ Chang, Ha-Joon ve Grabel, Ilene, *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı*, İstanbul: İmge, 2005, s. 102

¹² Özellikle Prebisch'in bu konudaki fikirlerinin değiştiğinin altını çizmek gerekir. Bu değişim için bkz. Prebisch, Raúl, *Towards a Dynamic Development Policy for Latin America*. New York: United Nations, 1963, s. 71.

kalkınması ancak ithal ikameci sanayileşme politikaları ile başarılabilir.¹³ Bu reformlar, sanayi burjuvazisi, orta sınıflar ve kentli işçi sınıfının koalisyonu ve kalkıncı devlet politikaları ile başarılacaktır. Bu koalisyon büyük toprak sahiplerinin, ülkelerin yeraltı kaynaklarını işleten yabancı şirketlerin ve ithalat-ihracat yapan ticaret şirketlerinin ülkeler üzerindeki baskısını zayıflayacak, modern ve etkin bir burjuva demokrasisi inşa edilebilecektir.¹⁴

Yapısalcılık okulu neoklasik iktisat eleştirisinden yola çıkarken, bazı Latin Amerikalı sosyal bilimciler modernleşme kuramının Latin Amerika üzerindeki etkisini zayıflatma çabasıdadırlar. Modernleşme kuramı esasen batı perspektifinden yazılmış bir kalkınma reçetesidir, bu bakımdan literatürde kalkıncılık olarak da anılır. Soğuk savaş döneminin çift kutuplu dünyasında, Sovyet Rusya ve etkisindeki komünist rejimler ve üçüncü dünya ülkeleri için yazılan modernleşme kuramına göre, geleneksel toplumların modern toplumlar düzeyine, bir başka deyişle iktisadi zenginliğe, toplumsal refaha ve parlamenter demokrasiye erişebilmeleri için gelişmiş batı ülkelerin izlediği aşamalardan geçmeleri gerekir.¹⁵ Modernleşme patikasının geri kalmış ve geleneksel ülkelerin fakirlik, işsizlik ve gelir dağılımı eşitsizliği gibi sorunlarını er geç çözeceği iddia edilir. Modernleşme okulunun kuramcıları Latin Amerika'nın geri kalmışlığının sebepleri olarak Katolisizmi, aristokratik toprak elitlerini, yerli nüfusu ve onların geleneksel değerlerini gösterirler.¹⁶ Buna göre, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika tarihinde kuşaklar boyunca yaşanan siyasi dönüşüm sürecini kalkınmakta olan ülkeler birkaç on yıl içinde tamamlayabilirler. Söz edilen siyasi dönüşüm burjuva demokrasiinin gelişimidir ve bu sanayileşme ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla hızlı sanayileşme modernleşmenin anahtarı olarak kabul edilir.¹⁷ Przeworski ve Limongi, demokrasiinin kalkınmış ülkelere daha kolay ayakta kalacağını öne sürerler. Onlara göre, kişi başına düşen milli hasıla ne kadar artarsa o ülkenin demokrasisini tesis etme şansı o kadar artar.¹⁸

¹³ FitzGerald, E. K. Valpy, "ECLA and the Theory of Import Substituting Industrialization in Latin America", *An Economic History of Twentieth Century Latin America*, vol.3. Enrique Cárdenas, José Antonio Ocampo ve Rosemary Thorp, eds. içinde. London: Palgrave, 2000

¹⁴ Love Joseph, "Economic Ideas and Ideologies in Latin America since 1930", *The Cambridge History of Latin America*, Vol. 6, Part 1, Leslie Bethell, der. içinde, Cambridge, Cambridge University Press, ss. 403-416.

¹⁵ Geleneksel toplumlarda ekonomik büyümenin ve dolayısıyla modernleşmenin beş aşaması için bkz. Rostow, W. W., *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press, 1960, ss. 4-16. Komünist ülkeler için önerilen aşamalar için bkz. Gerschenkron, Alexander, *Economic Backwardness in Historical Perspective, a Book of Essays*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 1962

¹⁶ Valenzuela, J. Samuel ve Valenzuela, Arturo, "Modernization and Dependency: Alternative Perspectives in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, Vol.10, No. 4, 1978, s. 550

¹⁷ Hirshman, O. Albert, *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America*, New Haven: Yale University Press, 1971

¹⁸ Przeworski, Adam ve Limongi, "Political Regimes and Economic Growth" *Journal of Economic Perspectives*, (Summer 1993), ss. 51-69

Bağımlılık yaklaşımı 1960'ların sonlarında ve 70'lerin ilk yıllarında etkili olmuştur. Bağımlı ülkelerin büyüme kapasitesinin bağımsız olamayacağını iddia eden bağımlılık okulunun biri reformist diğeri neo-Marksist olan iki farklı kolu vardır. Reformist kanadının en önemli metinlerinden biri 1967 yılında dolaşıma sokulan Cardoso ve Faletto imzalı kitaptır.¹⁹ Reformistlerin ve yapısalci okulun tespitleri arasında önemli benzerlikler vardır. Bu sebeple reformistlerin, ithal ikameciliğin krizinin gelişimini de gözönüne alarak ECLA'nın savlarını revize ettiğini söylemek mümkündür. Sunkel'e göre, ithal ikamecilik Latin Amerika'nın dışa bağımlılığını azaltmamış, aksine artırmıştır. İhracatı destek kredilerine rağmen ihraç ürünlerinde çeşitlilik sağlanamamış, ham madde ve tarımsal ürün ihracatının ötesine geçilememiştir. İhracatın kısıtlı olması nedeniyle döviz gelirleri kısıtlı kalmış, kalkınma politikalarının finansmanı için dış borçlanma yoluna gidilmiştir. Öte yandan, mevcut sanayi sektörü hala yabancı şirketlerin kontrolü altındadır.²⁰ Tüm bu eleştirilere rağmen, Sunkel'de ve diğer reformistlerde yapısalci okulda olduğu gibi ulusalcı anti-empereyalizm vurgusu güçlüdür: Latin Amerika'nın geri kalmışlığını ve ithal ikameciliğin başarısızlığı öncelikle yabancı sermayenin sömürüsü üzerinden açıklanır.²¹ Ancak reformistler yapısalcılardan farklı olarak uluslararası sermaye ile işbirliği içindeki *komprador* sermaye gruplarının, orta sınıfların ve işçilerin, birinci dünyaya olan bağımlılığı kırarak reformların uygulanmasını engellemeye çalışacaklarını ve bu reformların ancak yabancı sermaye ile bir şekilde entegre olmamış toplumsal sınıfların -bir diğer deyişle bağımlı kalkınmadan zarar görmüş ulusal burjuvazi, kır ve kent emekçilerinin- işbirliğiyle başarılacağını öne sürerler.

Bağımlılık okulunun neo-Marksist yazarları kendilerini ECLA'nın yapısalci konumundan ve reformizmden belirgin biçimde ayırmaya özen gösterdiler.²² Onlara

¹⁹ Bu kitap İngilizceye 1979 yılında çevrilmiştir. Başlıca reformist yazarlar ve eserleri için bkz. Sunkel, Osvaldo, "National Development Policy and External Dependence in Latin America", *Journal of Development Studies*, Vol. 6, No. 1, 1969, ss. 23-49; Furtado, Celso, *Economic Development of Latin America: A Survey from Colonial Times to the Cuban Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970; Jaguaribe, Helio, "Dependencia y autonomía", *La Dependencia Político-Económica de América Latina*, H. Jaguaribe, A. Ferrer, M. S. Wionczek, ve T. dos Santos, der. içinde, Mexico: Siglo Veintiuno Editores, 1969; Ferrer, Aldo, "Latin America and the World Economy", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, No.12, 1979; Pinto, Anibal, "Notas sobre el desarrollo, subdesarrollo y dependencia", *El Trimestre Económico*, Vol. 39, No. 2, 1972; Pinto, Anibal, "Centro-periferia e industrialización. Vigencia y cambios en el pensamiento de la CEPAL", *El Trimestre Económico*, Vol. 50, No. 2, 1983

²⁰ Sunkel, Osvaldo, "National Development Policy and External Dependence in Latin America", *Journal of Development Studies*, Vol. 6, No. 1, 1969, s. 29

²¹ Palma, Gabriel, "Dependency and Development: A Critical Overview," Dudley Seers, eds. *Dependency Theory: A Critical Reassessment* (içinde), London: Francis Pinter, 1981

²² Başlıca Neo-Marksist bağımlılık kuramcıları ve eserleri için, Marini, Ruy Mauro, "Brazilian Interdependence and Imperialist Integration", *Monthly Review* Vol.17, No. 7, 1965; Dos Santos, Theotonio, "The Structure of Dependence", *American Economic Review*, Vol. 60, No. 2, 1970; Frank, André Gunter, "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review*, Vol.18, No. 4, 1966; Frank, André Gunter, "Dependence is dead, long live dependence and the class struggle: an

göre, yapısalcı okulunun ve bağımlılık kuramının reformist kanadının savları ile kalkınmacılık veya modernleşme kuramının savları arasında önemli benzerlikler vardır.²³ Kalkınma politikalarının vurgusu sanayileşmeyi ve kentleşmeyi sağlamak üzerinedir.²⁴ Bu da modernleşme/kalkınmacılık okulunun temel tezidir. Diğer yandan, yapısalcıların ve reformistlerin ulusal burjuvaziye ilerici bir rol biçmekle nasıl yanlış yaptıklarını tarihsel olgulara dayanarak gösterirler: ulusal burjuvazi, işçi ve köylü sınıfların muhalefeti ile karşı karşıya kaldığında otoriter siyasi çözümlere meyyleder. Üstelik ulusal burjuvazi hiçbir zaman feodal toprak sahiplerinin iktidarına tehdit oluşturmamışlardır. Ulusal burjuvazi ve komprador burjuvazi üzerinden yapılan ayırım stratejik olarak anlamlı değildir. Sermaye bu iki rolü aynı anda oynayabilir. Üstelik komprador olmayan ulusal burjuvazi iç piyasaya yönelik üretim yaptığından kapitalist ilişkilerin yaygınlaşmasında onların da çıkarları vardır.

Çin, Rusya ve Küba devrimlerinden esinlenen neo-Marksist bağımlılık kuramcıları, işçi-köylü dayanışmasının önderliğinde yapılacak sınıf mücadelesinin bağımlılığın kırılmasında en önemli unsur olduğunu öne sürerler.²⁵ Dolayısıyla, Latin Amerika sosyalizm için önce burjuva devrimini deneyimlemek zorunda değildir. Üstelik, üçüncü dünya burjuvazisinin bağımlı karakterinden dolayı böylesi bir burjuva devrimini beklemek gerçekçi de değildir. Kalkınmanın motoru olarak devletin gösterilmesi de neo-Marksist bağımlılık okulunun hem yapısalcılara hem de reformist bağımlılık yazarlarına yönelttiği önemli eleştirilerdir. Neo-Marksist kuramcılara göre, devletin sınıf karakterinin gözardı edilmemesi gerekir. Son tahlilde devlet, işçi ve köylü sınıfları kontrol altına alıp ulusal sermayenin sermaye birikimine hizmet eder.²⁶

Latin Amerika kalkınma tartışmalarının hızı 1980'lerin başındaki borçlar krizi ile kesildi, kalkınma yerini enflasyon ve büyüme merkezli politikalara bıraktı. 1989'da Doğu Avrupa rejimlerinin ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile birlikte sona eren soğuk savaş döneminin ardından Birleşik Devletler küreselleşen dünyanın tek egemeni oldu. Tek kutuplu dünyanın küreselleşmesinin kaçınılmazlığı ile birlikte tarihin sonunun geldiği ilan edildi. Eski üçüncü dünya ülkeleri neoliberal küreselleşme döneminde yerel sermaye gruplarının talepleri doğrultusunda yapısal dönüşüm politikaları uygulamaya başladılar.

answer to critics", *Latin American Perspectives*, Vol. 1, No. 1, 1974, ss. 87-106; Bambirra, Vania, *Capitalismo Dependiente Latinoamericano*, Santiago: Editorial Prensa Latinoamericano, 1973; Quijano, Anibal, *Nationalism and Capitalism in Peru: A Study in Neo-Imperialism*, New York, Monthly Review Press, 1974

²³ Frank, André Gunter, "Dependence is dead, long live dependence and the class struggle: an answer to critics", *Latin American Perspectives*, Vol. 1, No. 1, 1974, s. 87

²⁴ Sunkel, Osvaldo, "National Development Policy and External Dependence in Latin America", *Journal of Development Studies*, Vol. 6, No. 1, 1969, s. 28

²⁵ Frank, André Gunter, "Dependence is dead, long live dependence and the class struggle: an answer to critics", *Latin American Perspectives*, Vol. 1, No. 1, 1974, ss. 87-106

²⁶ *ibid*: 88

Ancak, 1990'ların son yıllarında ve özellikle 2000'li yıllarda yaşanan siyasi gelişmeleri takiben, kalkınmanın yeniden siyasa yapım sürecinin merkezî sorunsalı haline geldiği söylenebilir. Neoliberal politikaların sınırlarının giderek daha derin krizlerle hissedilmeye başlamasının ardından 2000'li yıllarda kalkınma tartışmaları yeniden hız kazandı. Latin Amerika'nın birçok ülkesinde sivil toplum örgütleri, küreselleşme karşıtı hareketler, ilerici entelektüeller ve işçi sendikaları tarafından nostaljik bir tavırla kalkınmacılık tezleri yeniden savunuluyor. Henüz bu tartışmalar 1950-70 yılları arasındaki kadar derinleşmiş olmasa da 2000'li yıllarda iktidara gelen sol partilerin politikaları ile birlikte ulusal kalkınmacılık konumu yeniden güçlenecek gibi görünüyor.

Gerek 1940'lardan 60'lara kadar yapılan kalkınma tartışmalarının, gerekse 2000'li yıllarda yeniden hararetlenen ulusal kalkınmacılık konumunun zayıf bıraktığı vurgu, Latin Amerika ülkelerine için eşitsizliklerin ve iktidar ilişkilerinin kalkınmayı engelleyen etkisidir. Makalenin ikinci bölümünde bu noktaya dikkat çekebilmek için sömürgecilik döneminden neoliberal küreselleşme politikalarına kadar her dönemde Latin Amerika'nın hakim sınıflarının işbirlikleri ve stratejileri üzerinde durulacak.

Sömürgecilik Mirası Bolivarcılık

Latin Amerika ülkeleri arasındaki dilsel, ekonomik, siyasal ve kültürel yakınlıklar, kıtanın ortak tarihsel deneyimlerinin birikimi ve mirasıdır. Kıtanın adı bu ülkeler arasındaki dilsel yakınlığa işaret eder. Latin kökenli dillerin (İspanyolca, Portekizce ve Fransızca) resmi dil olması nedeniyle Amerika kıtasının 20 ülkesinin genel adı "Latin Amerika" olarak kabul edilmiştir.²⁷ Dolayısıyla, Latin Amerika kıtasının ortak geçmişinin merkezinde sömürgecilik deneyimi vardır. Sömürgecilik mirası kıtada bölgesel bir anlayışın yerleşmesine ve Bolivarcı anti-emperyalist harekete zemin hazırlamıştır.

Sömürge dönemi (1492-1830) kıtadaki toplumsal ilişkileri köklü biçimde dönüştürdü. Sömürgeciler kıtanın doğal kaynaklarını Avrupa'ya etkin bir biçimde taşıyabilmek için merkezi bir iktidar kurdular.²⁸ Milyonlarca yerliyi öldürüp, biat edenleri köleleştirdiler. Yerli nüfusun kıyımıyla ortaya çıkan işgücü açığı Afrika'dan getirilen kölelerle telafi edildi.²⁹ Bu süreçte, yerli halkların daha iyi kontrol edilebilmesi,

²⁷ Güney Amerika'da Fransız, İngiliz ve Hollanda Guyana'ları hariç on ülke, Orta Amerika'da Panama dahil, Belize hariç altı ülke, Meksika, Küba, Dominik Cumhuriyeti ve Haiti. 19 yüzyılda Latin Amerika ülkesi olarak kabul edilen Porto Riko, 1898 yılında Amerika Birleşik Devletleri himayesine girdi. Diğer yandan Panama 19. yüzyılda Colombia'ya dahil bir bölgeyken 1903 yılında bağımsız bir ülke oldu.

²⁸ Véliz, Claudio, *Centralization in Latin America*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980

²⁹ Bugünkü Brezilya'da sömürülecek tek ekonomik zenginlik olan şeker kamışı üretimi için yeterli işgücü olmadığından, Portekizli sömürgeciler de Afrika'dan Brezilya'ya köle ticareti yaptılar.

merkezi iktidarın ulaşamadığı bölgelerde olası ayaklanmaların bastırılması ve emek gücünün düzenlenmesi amacıyla yerli halkların yerel liderlerini (*cacique*) kendi yanlarına çektiler. Sömürgecilik deneyimi kıta nüfusunu iki gruba böldü: iber yarımadasından gelip sömürge topraklarına yerleşenlerin (*peninsular*) soyundan gelen *mestizolar*³⁰ ve Amerikalı ve Afrikalı yerli nüfus.³¹ Sömürge yıllarında, *mestizoların* görece modern kent nüfusunu oluşturduğu, yerli grupların ise daha geleneksel kır hayatı koşullarında yaşadıkları söylenebilir. Bu bölünme sömürge sonrası toplumsal ilişkileri de büyük ölçüde belirlemiştir.

İspanyol kökenli yerel liderler (*criollo*) ve *caciqueler* zamanla yerli halkların kolektif topraklarını (*ejido*) çitleyip üzerinde büyük çiftlikler (*hacienda*) kurdular. Diğer yandan *criollolar* özellikle madencilik ve ticaret gibi ekonominin anahtar sektörlerini kontrolleri altına aldılar. İberya krallıkları, merkezi üst düzey bürokratik görevlere *criolloları* değil *peninsularları* getirirken, *criollolar*, 17. yüzyılın sonuna doğru, özellikle yerel ve bölgesel hükümetlerde ve *cabildolarda* siyasi kadroları ele geçirmeyi başardılar. Ancak hem ekonomik hem de politik iktidarı yavaş yavaş ele geçiren *criolloların peninsularlara* karşı yürüttükleri iktidar mücadelesi, İberya krallıklarının zayıflaması ile birlikte bağımsızlık mücadelelerini tetikledi. *Criollolar*, *caciqueler* ile işbirliği içinde, yerli halkları sömürgecilere karşı ayaklanmaları için örgütlediler ve onlara önderlik ettiler.³² Napolyon'un ordularının önce Portekiz'i (1807) sonra İspanya'yı (1808) işgaliyle birlikte *caudillolar* -bağımsızlık savaşlarının askeri *criollo* liderlerine *caudillo* adı verilir- sömürgeci kuvvetlere karşı ayaklandılar; yerel meclisler sömürgeci krallıkları tanımadıklarını teker teker ilan ettiler. Kıtanın halkları 1800'lerin ilk çeyreğinde seferber olup, kanlı mücadelelerin ardından 1830'lu yıllarda arka arkaya bağımsızlıklarını kazandılar.

Bağımsızlık mücadelesinin en önemli mirası Bolivarçılıktır. *Criollo* burjuvazisinin temsilcisi olan Simon Bolivar (1783-1830) bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıkla kıtanın bağımsızlık sembolü olmuştur. Bolivar'a göre, kıtanın Avrupa'ya ve Birleşik Devletler'e karşı koyabilmesinin tek yolu, kıta üzerinde büyük ve güçlü ülkeler kurulması ve bu ülkelerin Avrupalılara karşı birlikte hareket etmeleridir. Kendisini diktatör olarak tanımlayan Bolivar, bu ideal uğruna bağımsızlık mücadeleleri

Glade, William, "Institutions and Inequality in Latin America: Text and Subtext", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 38, No. 2, 1996, ss. 159-179

³⁰ Meksika ve Guetamala'da *ladino*, Peru ve Ekvador'da *cholo* ve Brezilya'da *cabaclo*, *mestizo* ile aynı anlamda kullanılan kelimelerdir.

³¹ Sömürgeciliğin tesis edildiği yıllarda (1570) nüfusun yüzde 96.3'ünü Amerikalı yerliler, yüzde 1.3'ünü beyazlar ve yüzde 2.5'ini *mestizolar* oluşturduken, bağımsızlık savaşlarının arifesinde nüfusun yüzde 18.2'ı beyaz, yüzde 28.3'i *mestizo*, yüzde 41.7'si Amerikalı yerli ve yüzde 11.9'u Afrika kökenli siyah yerliydi. (Skidmore, Thomas ve Peter Smith, *Modern Latin America*, New York, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 25)

³² Andrews, George Reid, "Spanish American Independence: A Structural Analysis", *Latin American Perspectives*, Vol.12, No. 3, 1985, ss. 105-132

sirasında bugünkü Peru, Bolivya, Ekvador, Kolombia, Panama ve Venezüella toprakları üzerinde *Gran Colombia* (Büyük Kolombia) ülkesinin kurulması için savaştı. Ekvador, Kolombia ve Venezüella'yı Büyük Kolombia altında birleştirmeyi başardı. Ancak 1830 yılında Bolívar'ın ölümünün ardından bölgesel bağımsızlık önderleri arasındaki iktidar kavgaları nedeniyle Büyük Kolombia dağıldı.³³ Bağımsızlık savaşlarının ardından Bolivarçılık, Latin Amerika ülkelerinin sömürgecilğe/emperyalizme karşı ortak bir cephe olarak mücadele etmek zorunda olduklarını öğütleyen bir ideoloji haline gelsede, Marx'ın işaret ettiği gibi, Bolívar'ın anti-emperyalizmi yerli halkların ezilmesine ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsiz ilişkilere karşı bir mücadele değildi.³⁴

Sömürgeciliğin Sonu ve “Serbest” Ticaret

Sömürgeciliğin sona ermesi, ülke ekonomilerinin yabancı sermayeden bağımsızlaşması anlamına gelmedi. Latin Amerika'nın birçok ülkesinde maden işletmeleri, demir yolları ve diğer doğal kaynaklar İngiliz ve Kuzey Amerika şirketlerinin yönetimi ve işletimine verildi.³⁵ Ekonomik liberalizm ideallerinin Avrupa'dan Latin Amerika kıtasına ihraç edilmesiyle birlikte, Latin Amerika bu kez serbest ticaret yoluyla kapitalist ekonomiye eklemlendi. Latin Amerika hükümetlerinin dış borçlanma bağımlılığı işte bu yıllarda başlar. Ulusal ekonomilerini dış borçlanma ile destekleme yoluna giden hükümetler -özellikle Şili, Arjantin, Peru ve Meksika- İngiltere finans piyasasının ilk sıradaki müşterileri oldular.³⁶

Bağımsızlık, *criollo* burjuvazisinin önderliğinde yapılan bir mücadelenin eseri olduğundan bu sürecin sonunda kıtada sömürünün ve eşitsizliklerin sona ereceğini beklemek de gerçekçi değildi. Bağımsızlık savaşlarının kazanılmasıyla ne Brezilya'da ne de eski İspanya sömürgelerinde en fakir sınıfların hayatlarında bir iyileşme yaşandı. Öyle ki, kölelik bile Küba ve Porto Riko dışında hiçbir ülkede 1850'lere kadar kaldırılmadı.³⁷ Sanayileşen Avrupa'dan gelen talebi karşılayabilmek için, tarımsal üretimi ve ihracatı artırmak isteyen hükümetler, yerli halkların elinde kalan *ejidoların*, verimlilik ve ölçek ekonomisi ilkelerinden hareketle, zengin *criolloların* mülkiyetinde toplanmasını sağladılar.³⁸ Öte yandan tarım mallarını ve diğer ham maddeleri Avrupa pazarlarına ulaştıran yerel bir ticaret burjuvazisi gelişmeye başladı. İthalat artışı bu

³³ Bulmer-Thomas, Victor, *The Economic History of Latin America since Independence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 20

³⁴ Marx, Karl, *Bolívar y Ponte*, 7 Ocak 1858, marxists.org.

³⁵ Weaver, F.S., *Latin America in the World Economy*, Boulder, CO: Westview Press, 2000

³⁶ Halperin Donghi, Tulio, *The Contemporary History of Latin America*, Durham, London: Duke University Press, 1993, s. 81

³⁷ Halperin Donghi, Tulio, *The Contemporary History of Latin America*, Durham, London: Duke University Press, 1993, s. 76

³⁸ Ward, John, *Latin America Development and Conflict since 1945*, New York: Routledge, 2002, s. 4

sınıfların gelişmesine imkan verirken, artan bu zenginliğin nüfusun büyük bölümünde hiçbir olumlu etkisi olmadı.

Topraksız kalan yerliler şehirlere göçüp esnaf ve zanaatkâr olarak atölyelerde, küçük sanayi işletmelerinde -örneğin tekstil-, yabancı sermayeye ait maden ocaklarında, demiryolu inşaatlarında ve tersanelerde çalışmaya başladılar. Özellikle 1917-1927 arası, Latin Amerika'nın birçok ülkesinde işçi mücadelesinin güçlendiği yıllardır. 1917 Bolşevik Devrimi'nin de etkisiyle yükselen anarşist ve sendikalist hareketler ile maden işçileri önderliğinde örgütlenen kitlesel eylemler ve genel grevler, Latin Amerika başkentlerini sarsmaya başladı.³⁹

Bağımsızlığın kazanılmasının hemen ertesinde hiçbir sınıf veya fraksiyon kitlesel hareketler üzerinde hegemonyasını kurabilecek bir güce sahip değildi.⁴⁰ Bu sebeple iktidarın merkezileşmesi zaman aldı. Bu sürece damgasını vuran gelişme, bağımsızlık savaşının *criollo* liderlerinin bölgesel düzeydeki mücadeleleri oldu. Bu dönemde ekonomi, *criollo* oligarkların, tacirlerin ve yabancı sermayenin kontrolündeki bölgesel pazarlar üzerinden işledi.⁴¹ Bölgesel iktidar mücadeleleri, ülkelerin askeri bürokrasilerinin güçlenmesine neden oldu.

1900-1930 yılları arasında hem ulusal ekonomi, hem siyasi iktidar hızla merkezileşti ve devlet burjuvazisi oluşmaya başladı. . Ekonomik iktidar sahibi sınıfların uzlaşabilme kabiliyetleri, birçok ülkede -Meksika başta olmak üzere, Venezüella, Peru, Brezilya ve Arjantin- çoğunlukla ordu kökenli diktatör liderlerin başa geçmesinin nedeni olarak gösterilebilir. Özellikle büyük toprak sahipleri ve askeri bürokrasinin üst kademeleri, zamanla merkezdeki devlet kadrolarını ele geçirip yerel iktidarı kontrol altına aldılar. Örneğin Brezilya'da, Portekiz'den bağımsızlık yalnızca sömürgecilerle Portekiz krallığı arasındaki ilişkileri sona erdirdi fakat bağımsız bir monarşi kuruldu. Kıtanın diğer ülkelerinde de yabancı sermayenin, ticaret burjuvazisinin ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını koruyan despotik iktidarlar başa geldi.⁴² Sonuçta, bu üçlü ittifak sömürü araçlarını İspanya ve Portekiz krallıklarından devralmış oldu.

Ulusal Kalkınmacılık ve Popülizm

1930 Büyük Buhranı kapitalist ekonomiye tarım ve ham madde ihracatı ile eklemlenen Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerinde derin bir kriz yarattı. Krizin etkisi ile güç kaybeden serbest ticaret ve liberalizm yanlısı kadroların yerini ekonomik bağımsızlık ve ulusal ekonominin güçlenmesini savunan yapısalcı ekonomistler aldı.

³⁹ Clark, A. Kim, *The Redemptive Work. Railway and Nation in Ecuador, 1895-1930*, Wilmington: SR Books, 1998, ss. 41-72

⁴⁰ Halperin Donghi, Tulio, *The Contemporary History of Latin America*, Durham, London: Duke University Press, 1993, s. 51

⁴¹ *ibid*: 77

⁴² Bulmer-Thomas, Victor, *The Economic History of Latin America since Independence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, ss. 29-30

Büyük Buhran'ın ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, düşen ihracat gelirleri nedeniyle ECLA'nın çerçevesini çizdiği içe dönük kalkınma stratejileri ve ithal ikameci sanayileşme önem kazandı.

Kapitalizmin bu yapısal krizini takiben, devletin ekonomik alana ithal ikameci sanayileşme politikaları ile müdahaleleri ve toplumsal ilişkileri düzenleme stratejileri popülist devlet formunda şekillendi.⁴³ Popülizmin Latin Amerika'daki başlıca örnekleri Brezilya'daki Getúlio Vargas (1930-1945), Meksika'daki Lázaro Cárdenas (1934-40), ve Arjantin'deki Juan Perón (1946-1955) rejimleridir. Şili, Peru, Guatemala, El Salvador, Küba ve Honduras'da da askeri ve sivil iktidarlar benzer popülist politikaları benimsediler.

Popülist rejimlerin ekonomi politikaları hakkındaki külliyat daha çok ekonominin millileştirilmesine vurgu yapar. Birçok Latin Amerika ülkesi ulusal ekonomilerinin yabancı sermaye kontrolünden görece bağımsızlaşması yolunda millileştirme politikaları uygulamışlardır. Bu bakımdan en önemli örnek, Meksika'da Lázaro Cárdenas hükümetinin ülkenin petrol kaynaklarını İngiliz şirketlerinin kontrolünden alıp kamulaştırmasıdır. İzlenen bu politikalar herşeyden önce ulusal sanayi burjuvazisinin sermaye birikimi sürecine hizmet etmiştir. İç pazara yönelik üretim yapan sermaye çevrelerinin yatırımlarının büyük kısmının kamu kesimi tarafından finanse edilmesi ve yabancı rekabetten korunmuş bir piyasa tesisi ile sermaye birikiminin yetersizliğini gidermeye yönelik devlet müdahaleleri popülist ekonomilerin tanımlayıcı özellikleridir. Ancak, Meksika ve diğer ülkelere ilişkin veriler gösteriyor ki, tüm millileştirme politikalarına rağmen ithal ikamecilik döneminde, Latin Amerika ekonomilerinin makine ve ekipman ithalatı ve teknoloji yatırımları ile Avrupa, ABD şirketlerine bağımlılıkları devam etmiştir.

İthal ikameci politikaların 1930-1960 yılları arasında sanayileşme ve büyüme üzerinde başarılı sonuçları olduysa da- özellikle Meksika, Arjantin ve Brezilya bu dönemde en çok büyüyen ekonomiler olarak gösterilirler-, bu dönemde sınıflar arası eşitsizliklerin arttığı görülüyor. Yine de bu dönemin politikalarının korporatist örgütlerde aktif rol oynayan işçi sınıfına ve devlet memurlarına imtiyazlı bir konum sağladığı söylenebilir. Ancak sanayi burjuvazisi ve yabancı yatırımcılar, devlet desteklerinin yegane alıcısı ve bu dönemin mutlak kazananları oldular.

Latin Amerika ülkelerinin böylesi bir eşitsizliği nasıl sürdürebildiklerinin cevabı, popülist hükümetlerin devlet-toplum ilişkilerinde gizlidir. Popülist rejimlerde iktidar karizmatik popülist bir liderin elindedir ve rejimin istikrarını korumada ordu merkezi bir rol oynar. Hükümet toplumsal sınıflarla olan ilişkilerini korporatist temsil

⁴³ Yalman, Galip, "Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye", *11.Tez*, No.1, 1985, ss. 16-69

mekanizmaları ile şekillendirir.⁴⁴ Bu temsil mekanizması sınıf mücadelesini dışlayan bir siyasi düzenlemedir. Kapitalist gelişmeye paralel biçimde nicelik ve nitelik olarak gitgide güçlenen sınıf mücadelesi karşısında, popülist hükümetler işçi sınıfını gerçek bir müttefik olarak değil, rejimin istikrarına tehdit oluşturabilecek bir tehlike olarak görmüşlerdir. Sanayileşmenin için toplumsal sınıfların “ulusal dayanışma” ve “ortak çıkarlar” çerçevesinde birlikte çalışması gerektiği vurgulanır. Popülist partilerin, tüm örgütleri doğrudan kontrolleri altında tutmalarından ötürü, rejim karşıtı hiçbir muhalefet güçlenememiştir. Ancak sosyalist hareketin ve işçi örgütlerinin popülist parti tekeline girmedikleri durumlarda emekçi sınıflara kazanımlar getirebileceği öne sürülebilir.⁴⁵ Ancak Guetemala’da olduğu gibi bir popülist iktidarın sınırlarını aşip sisteme tehdit oluşturduğu fikri hasıl olduğu anda hem hakim sınıflar hem de ABD demokratik yollarla seçilmiş lideri askeri darbe ile iktidardan indirme yoluna gittiler. Guetamala’da Albenz Guzmán’ın iktidardan indiriliş biçimi başka ülkelerde de sık sık başvurulacak bir stratejiydi.

Ekonomik Durgunluk ve Neoliberalizm

1960-80 yılları arası dünya kapitalizminin durgunluk yıllarıdır. 1960’lı yıllardan itibaren ve özellikle 1970’li yıllarda, tüm Latin Amerika ülkelerinde ithal ikameci stratejilerin karşılaştığı tıkanma, yüksek enflasyon oranları, bütçe açıkları, dış borç geri ödeme problemleri, döviz, üretim ve yatırım darboğazları olarak kendisini gösterdi. Artan ticaret açıklarının kapatma amaçlı alınan yüksek faizli ve kısa vadeli krediler, müzmin ödemeler dengesi probleminin üzerine bir de dış borç yükünü ekledi.

Ekonomik krizle beraber, sınıflar arası uzlaşmanın zemini zayıfladı ve sınıf mücadelesi güçlendi. Kapitalizmin nispeten istikrarlı geçen 1930-1960 yılları arasındaki döneminde, görece yüksek düzeydeki sosyal hizmetler ve işçi ücretleri ile iyileşen yaşam şartları, durgunluk yıllarında iyice kötüye gitti ve toplumsal adaletsizlik belirgin bir hal aldı. Bununla birlikte, popülist hükümetlerin tüm sınıflara eşit mesafede durduğu ve sınıflar arası mutabakatın hakemi olduğu iddialarının gerçeği yansıtmadığı da ortaya çıkmış oldu. Ekonomik durgunluğun etkisi ile hız kazanan işçi mücadelesinin en büyük başarısı Küba’da yaşandı. 1959’da Küba Devrimi ile işçi ve köylüler emperyalizme ve onun işbirlikçisi yerli burjuvaziye karşı büyük bir zafer kazandılar ve iktidara

⁴⁴ Korporatizm genel anlamıyla farklı toplumsal sınıfların çıkarlarının temsilinin devlet tekelinde kurulan örgütler aracılığıyla gerçekleştirildiği politik bir düzenlemedir. Korporatizm sıklıkla yine 1930’lara rastlayan İtalyan faşizmi ile eşleştirilse de Latin Amerika’nın popülist rejimlerinde devlet sınıflar arası uzlaşmada aracı rolünü üstlenir.

⁴⁵ Popülizm yazınında, bu dönemin işçi sınıfının örgütlenmesi için uygun bir ortam sağladığı ve işçilerin önemli kazanımlar elde ettiği tezi yaygındır. Şili örneğinde olduğu gibi, popülist iktidarlar işçi örgütlerine ve sosyalist partilere sınırlı da olsa bir temsil hakkı sağlamışlardır. Ancak, Allende’nin de ifade ettiği üzere, popülizm ile sosyalist hareket arasındaki bu stratejik ortaklığın ötesinde daha köklü bir eklemlenme ve özdeşleşme olmamıştır. Allende, Salvador, *Chile’s Road to Socialism*. Baltimore: Penguin Books, 1973.

yükseldiler. Kübalı devrimciler, diğer ülkelerin devrimcileriyle birlikte harekete geçerek emekçi sınıfları ve muhalefeti örgütlemeye başladılar. 1960'ların ilk yıllarında tüm kıtada genel grevler sıklaştı.

Bu dönemde kıtanın pek çok ülkesinde emekçi sınıfların rızasına dayalı popülist rejimlerden, kaba kuvvete ve baskıya dayalı otoriter rejimlere doğru bir geçiş yaşandı. Brezilya (1964-1989), Arjantin (1966-1983), Bolivya (1971-1984) ve Uruguay'da (1973-1985) askeri rejimler, işçi ve köylü hareketlerini kontrol altına alabilmek için baskıcı hatta imhaya yönelik yöntemler kullandılar. Bu ülkelerde, sivil rejimi sona erdiren askeri rejimlerle yalnızca örgütlü kır ve kent gerillaları mücadelelerini sürdürebildiler. Ordunun iktidara gelmediği diğer ülkelerde de Meksika'da olduğu gibi tek partili otoriter rejimler iktidardaydı.

Küba'nın ardından ikinci zafer Şili'de yaşandıysa da, ABD Başkanı Richard Nixon ve büyük sermaye kısa bir süre sonra Latin Amerika kıtasının en kanlı askeri diktatörlüğünü başa getirdi. 1970'de sol partilerin Halk Birliği (*Unidad Popular*) koalisyonunun lideri Salvador Allende ve hükümeti, bağımsız işçi mücadelesini güçlendirmek ve emekçi sınıfları gözetken bir rejim kurmak üzere iktidara geldi. Bu amaçla hükümet, yerel ve bölgesel olarak güçlü gerilla örgütleriyle siyasi eşgüdüm sağladı. Ülkenin sermaye sınıflarına ağır darbeler vuran Allende hükümeti, ülkenin büyük sanayicilerinin ve ABD'nin işbirliği ile devrildi. 11 Eylül 1973'de General Pinochet'nin emriyle, Allende'nin ofisinin bulunduğu hükümet binası savaş uçakları ile bombalanmaya başladı. Teslim olmak istemeyen Allende, Castro'nun kendisine armağan ettiği silahla ofisinde intihar etti. Pinochet'nin iktidarda olduğu 17 yıl boyunca 3000'den fazla kişinin öldürülmesinden ve gözaltında kaybedilmesinden birinci derecede sorumlu olduğunun kanıtlanmasına rağmen, sonraki sivil yönetimler onu yargı önüne çıkarmadılar ve Pinochet, 2006'da evinde eceliyle öldü.

Küba devriminin ardından ABD'nin Latin Amerika ile kurduğu ilişki büyük ölçüde değişti. Küba devrimi gösterdi ki dengesiz diktatörler komünizme karşı mücadelede etkili olamıyorlar. Kıtadaki siyasi otoriteyi güçlendirmek amacıyla 1961 yılında John F. Kennedy'nin başlattığı "İlerleme İttifakı" (*Alliance for Progress*) Güney ve Kuzey Amerika arasında geniş bir işbirliğini öneriyordu. Bu işbirliği çerçevesinde kalkınma finansmanı ve sosyal reformlar için de önemli bir kaynak ayrıldı. Ulusal Güvenlik Doktrini'ni orduları içten gelecek komünist tehlikelere, ABD'yi de dıştan tehlikelere karşı gardiyan olarak tanımlıyordu. Şili'de olduğu gibi Arjantin ve Brezilya'daki askeri darbelerde de ABD'nin doğrudan desteği olduğu kabul edilir.⁴⁶

Ancak bu süreçte ABD'nin etkisi sınırlıdır. Nikaragua, Haiti, Dominik Cumhuriyeti, Küba, Guatemala ve Panama gibi küçük ülkeler dış baskılara daha

⁴⁶ Ward, John, *Latin America Development and Conflict since 1945*, New York: Routledge, 2002, s. 60

açıkken, diğer Latin Amerika ülkeleri görece daha bağımsızdır. Ward'ın işaret ettiği gibi komünizm, Latin Amerika sermaye sınıfında ve orta sınıflarda oldukça yaygın bir korkudur ve korkunun doğrudan ABD'nin dış politikaları ile ilişkisi yoktur.⁴⁷ 1960'larda yaşanan darbeler temel olarak iç politikanın etkileri ile gerçekleşmiştir ve ABD'nin ve soğuk savaşın etkileri ikincil kalmıştır denebilir. Dolayısıyla burjuvazi krize giren rejimi koruyabilmek için sırtını bu kez sivil iktidarlara ve bürokrasiye değil ABD desteklerine ve orduya dayamış görünüyor.

Bu askeri ve otoriter rejimler yalnızca siyasi iktidar değişikliğine, bir başka deyişle devlet ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin dönüşümüne değil, aynı zamanda ekonomi politikalarının köklü bir biçimde dönüştüğü yıllara işaret eder. Gelişmiş kapitalist ülkeleri de etkileyen ve giderek küresel bir bunalıma doğru giden ekonomik durgunluğu aşmanın yolunu, ulusal piyasaların değişen biçimlerde uluslararası rekabete entegre olması olarak gören, dünya pazarıyla bütünleşmeye yönelik birikim stratejisinin ilk adımları, Latin Amerika'nın birçok ülkesinde namluların gölgesinde atıldı. Artık, Latin Amerika'da 1930'lu yıllardan itibaren farklı yoğunluk ve tempolarda uygulanan ithal ikamecilik sona eriyordu.

1970'lerin ortasında neoliberal politikaları benimseyen ilk ülke Şili oldu. Pinochet'yi Bolivya'da Hugo Banzer rejimi (1971-1978) ve Arjantin'li generaller izledi. Diğer ülkelerde de devlet harcamalarının azaltılmasına yönelik politikalarla birlikte neoliberalleşme başladı. Neoliberal yapısal uyum reformları Latin Amerika kalkınma okulunun ekonomi politikaları üzerindeki etkisinin büyük ölçüde zayıflamasına neden oldu.

Kriz, Sınıf Mücadelesi ve Demokratikleşme

1970'lerin sonlarında petrol fiyatlarındaki düşüş ve buna bağlı olarak Avrupa bankalarının güney ülkelere sağladıkları finans kaynaklarının kuruması ile borç faizlerinin alınacak yeni kredilerle ödenmesi ihtimali de kalmayınca, 1980'lerin başında Latin Amerika'da borçlar krizi patlak verdi. Borçlar krizi yalnızca bir ekonomik krize değil, derin bir temsiliyet krizini de içeren bir hegemonya krizine tekabül eder.⁴⁸ 1980'ler, sermayenin karşı karşıya kaldığı bu problemlerin çözümü için yeni bir hegemonya projesinin tanımlandığı yıllardır. Sosyal politika alanında devlet harcamalarının azaltılması, devletin küçültülmesi ve özelleştirmelere paralel olarak derinleşen sınıf mücadelesinin de etkisiyle neoliberal hegemonya devlet karşısında sivil toplumun güçlenmesi gerektiğini öğütleyen sivil toplumcu bir demokratikleşme söylemini de içerdi. Öte yandan, 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan kapitalistleşme sürecinin demokratikleşme olduğunu telkin eden sermayenin

⁴⁷ ibid, s. 61

⁴⁸ Frieden, Jeffrey A., *Debt, Development and Democracy: Modern Political Economy and Latin America, 1965-1985*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992

tekelindeki kitle iletişim araçları, “yeni dünya sisteminde” sınıf perspektifinden bakan her türlü toplumsal çözümün olanaksız olduğunu ilan ediyorlardı.

Ekonomik çıkarların siyasi alandaki temsili için varolan mekanizmaların yeniden yapılandırılması gerekiyordu. 68 öğrenci hareketlerinin ve takip eden işçi ve köylü hareketlerinin demokratikleşme talepleri mevcut krizi derinleştirmemek için cevap verilmesi gereken talepler oldu. Aynı zamanda sermayenin bazı fraksiyonları da otoriter rejimlerin demokratik katılımı ve farklı çıkarların temsiliyi engellediğini iddia ederek siyasi reformlar talep ettiler. Demokratikleşme sürecinin şekillendirilmesinde burjuvazinin rolü önemlidir.⁴⁹ Özellikle Şili, Arjantin, Brezilya ve Meksika’da yerli burjuvazi, demokratikleşme sürecinin koşullarını belirleyen temel aktörler oldular. Seçkinlerarası uzun pazarlıklar sonucu askeri diktatörlükler yerlerini sivil rejimlere bırakırken -Arjantin (1983), Uruguay (1985), Brezilya (1989) ve Şili (1989)- Meksika gibi tek partinin iktidara sahip olduğu otoriter rejimlerde, muhalefet partilerinin güçlenebilmesi için yasal düzenlemeler yapıldı.

Latin Amerika burjuvazisi neoliberal programın ilk uygulayıcısı olan askeri diktatörlüklerden biçimsel demokrasiye geçişi, programı aksatmadan başarıyla gerçekleştirdi. 1990’lar sınırları önceki askeri ve otoriter rejimler tarafından dikkatlice çizilmiş çok partili rejimler altında neoliberalizmin uygulandığı yıllardır.⁵⁰ Arjantin’de bir zamanların devletçi Peronist partinin lideri Menem iktidarı, artık devletçiliğin değil, neoliberal politikaların uygulayıcısı oluyordu. Brezilya ekonomisi, bağımlılık ekolünün sol kanadının önde gelen ismi Fernando Henrique Cardoso yönetiminde “küresel ekonomi”nin ayrılmaz parçası haline geldi.⁵¹ Şili’de milyonlarca kişinin protestosu ve komünistlerin önderliğindeki gerilla hareketi cuntayı zayıflamasının ardından yaşanan sivil rejime geçiş sürecinde, iktidar neoliberal politikalarla birlikte, Pinochet cuntasından, cuntacıların yargı önüne çıkarılmamaları güvencesini veren “*Concertación de Partidos*” adlı Sosyalist Parti-Hıristiyan Demokrat Parti koalisyonuna, devredildi.⁵² Meksika’da ise, çok partili sistem için sağ muhalefet partisinin güçlenmesi ve demokratik rejime entegrasyonu sağlanırken, görece solda duran üçüncü parti demokratikleşme sürecinin *de facto* dışında tutuldu.

⁴⁹ ibid

⁵⁰ Green, Duncan, *Silent Revolution: The Rise of Market Economics in Latin America*, New York: Monthly Review Press, 1995

⁵¹ Savran, Sungur, "Latin Amerika İşçi Sınıfı Önderliğini Arıyor", *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*. Aylin Topal, der. içinde. İstanbul: Yordam, s. 231

⁵² Riesco, Manuel, "Pinoche öldü mü?", *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*. Aylin Topal, der. içinde. İstanbul: Yordam, s. 159

Neoliberal Küreselleşme ve Sonuçları

Latin Amerika'da neoliberal politikaların uygulanmasında etkili olan aktörlere ilişkin yapılan tartışma Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kurumlara vurgu yapar. Dani Rodrik dış borç geri ödeme sıkıntısı içinde ülkelere neoliberal politikalar Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) aracılığıyla 1980'li ve 90'lı yıllarda uygulanmaya başlandığını; bir anlamda neoliberal politikaların bu uluslararası finans kurumları yoluyla gelişmekte olan ülkelere ithal edilmiş olduğu öne sürer.⁵³ Uluslararası kurumlara yapılan bu vurgu dışsal baskıları hükümetlerin siyasa yapım sürecinde tek etkili faktör olarak görüp, içsel ve dışsal faktörlerin bu dönüşümleri nasıl birlikte belirlediğinin anlaşılmasını engelliyor. Burada değişim gerekliliğinin yalnızca söz konusu finans kurumları tarafından savunulmadığının, ulusal düzeyde de bu değişimi talep eden sermaye sınıflarının olduğunun altını çizmek gerekiyor. Şili'de demokratik sistemin bürokratlar ve siyasetçiler üzerinde kurabileceği baskılardan bağımsız olarak, askeri rejimin gölgesinde uygulanmaya konulan neoliberal politikalar büyük sanayicilerin tercihleri doğrultusunda Şikago Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora eğitimi almış Şili'li ekonomist teknokratlar tarafından (Şikago oğlanları) şekillendirdi.⁵⁴ Meksika'da kuzey sermayesi olarak bilinen grupların belirleyici olduğu koalisyon 1970'lerin sonlarından itibaren hükümete baskı yapmaya başladılar.⁵⁵ Arjantin'de neoliberal politikalar hem büyük sanayiciler hem de serbest ticarettten zarar görmesi muhtemel küçük sanayiler tarafından talep edildi.⁵⁶ Neoliberal dönüşümün diğer Latin Amerika ülkelerine kıyasla daha geç yaşandığı Brezilya'da ancak 1980'lerin sonlarında sanayiciler destek verdiğinde uygulanmaya başladı.⁵⁷

Neoliberal dönemde kalkınma merkezli politikaların yerini büyüme merkezli politikalar alsada, Latin Amerika deneyimi gösteriyor ki, neoliberalizmin ekonomik büyümeyi sağladığı iddiaları temelsizdir.⁵⁸ 1990'larda 3.5 olarak kaydedilen ortalama büyüme oranları bu dönemdeki nüfus artışı dikkate alındığında yüzde 1.8'e kadar

⁵³ Rodrik, Dani, "The Limits of Trade Policy Reform in Developing Countries", *Journal of Economic Perspectives*, Vol 6, No.1 1992, ss. 87-105

⁵⁴ Silva, Eduardo, *The State and Capital in Chile: Business, Elites, Technocrats, and Market Economics*, Boulder: Westview Press, 1996

⁵⁵ Thacker, Strom C., *Big Business, The State, and Free Trade: Constructing Coalitions in Mexico*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁵⁶ Beltran, Gaston, J. "Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri", *Praksis* No 14. Kış-Bahar 2006.

⁵⁷ Kingstone, Peter, *Crafting Coalitions for Reforms: Business Preferences, Political Institutions, and Neoliberal Reform in Brazil*, University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press

⁵⁸ Chang, Ha-Joon ve Grabel, Ilene, *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı*, İstanbul: İmge, 2005, s.34

geriliyor.⁵⁹ Bu yıllarda Latin Amerika ülkeleri arasında yalnızca Arjantin, Şili ve Uruguay 1950-80 dönemindeki ortalama büyüme oranlarından daha hızlı büyüme sağlamış. Ancak Arjantin ekonomisinin krizi Uruguay'ı da olumsuz etkilemiş ve bu iki ekonomi de küçülmüşlerdir. Öte yandan, Şili'nin büyüme oranlarını korumasının ardındaki neden olarak ihracat sanayilerine verilen devlet desteği ve sıkı para politikaları gibi neoliberal politikalarla tam örtüşmeyen bazı uygulamalar olduğu gösteriliyor.⁶⁰

1990'larda neoliberal politikalarının en önemli vurgusu enflasyon oranlarının aşağıya çekilmesi oldu. Borç krizi ertesinde uygulanan neoliberal stabilizasyon programlarının ilk etkisi enflasyonu arttırmak olmuştu. Ancak 1990'larda devlet harcamalarının iyice aşağı çekilmesi ile birlikte enflasyon oranlarında etkili bir düşüş kaydedildi.⁶¹ Ancak 1997'ye gelindiğinde bölgenin enflasyon ortalaması son 50 yılın en düşük seviyesine geriledi ve yüzde 10.5 oranına kadar düştü.⁶² Bu bakımdan en dikkat çekici örnek Brezilya ve Arjantin olarak görülüyor. Daha sonra başkan olacak olan zamanın Maliye bakanı Fernando Henrique Cardoso'nun planı, Latin Amerika'nın en büyük ekonomisinde enflasyon oranını 1993'deki yüzde 2500 seviyesinden, 1997'de yüzde 4'e düşürdü.⁶³ Arjantin'de ise 1989'de yüzde 4923 olan enflasyon oranı, 1999'da yüzde 18'e düştü.⁶⁴

Latin Amerikalı sermaye grupları yabancı şirketlerle yaptıkları ortaklıklar sayesinde artan yatırımlarla güçlendiler. Neoliberal politikaların düşük enflasyon hedefleri yabancı yatırımcıların bu ülkelerde yatırım yapabilmelerini kolaylaştırmayı amaçlıyordu. 1989 yılının Mart ayında Birleşik Devletler Maliye Bakanı Nicholas Brady tarafından önerilen 'Brandy Planı' ile bölgenin yatırımlara açık olduğu desteklendi. Brady Planı, yabancı yatırımcıya 'sağlıklı' bir ekonomiyi işaret ediyordu.⁶⁵ Ancak yabancı sermayenin Latin Amerika ülkelerinde yerel sermaye ile ortaklık yaparak yatırım yapması riskleri azaltmak ve siyasi iktidarla ilişkileri kolaylaştığı sık rastlanan bir uygulama oldu. Doğrudan yabancı yatırımlar 1990'da 6.7 milyar dolardan 1997'de

⁵⁹ Green Duncan, "A Trip to the Market: The Impact of Neoliberalism in Latin America", *Development in Latin American Political Economy: States, Markets, and Actors*. Julia Buxton ve Nicola Philips, eds. içinde. Manchester, New York: Manchester University Press, 1999, s. 17

⁶⁰ Chang, Ha-Joon ve Grabel, Ilene, *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı*, İstanbul: İmge, 2005, s. 33

⁶¹ Gwynne, R. ve Kay, C., "Views from the Periphery: Futures of Neoliberalism in Latin America", *Third World Quarterly*, Vol. 21, No. 1, 2000.

⁶² Green Duncan, "A Trip to the Market: The Impact of Neoliberalism in Latin America", *Development in Latin American Political Economy: States, Markets, and Actors*. Julia Buxton ve Nicola Philips, eds. içinde. Manchester, New York: Manchester University Press, 1999, s. 17

⁶³ ibid

⁶⁴ ibid

⁶⁵ Bulmer-Thomas, Victor, *The Economic History of Latin America since Independence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 360

44 milyar dolara yükseldi.⁶⁶ Ancak bu artış 1980'lerin sonlarında hız kazanan özelleşme politikalarının sonucu oldu. Borç yükü nedeniyle yaşanan malî krizlerin sorumlusu "hantal" kamu sektörü olarak gösterilmiş, özelleştirmeler hem devlete önemli bir gelir kaynağı⁶⁷ ve hem de harcamaların kısılması için bir çözüm yolu olarak tavsiye edilmişti. Bu dönemde başlıca özelleştirme uygulamaları iletişim ve enerji sektörlerinde (elektrik, petrol ve gaz) yaşandı. Dolayısıyla yerli sermaye ile işbirliği içindeki doğrudan yabancı yatırımların artması, yeni yatırım alanlarının açılmasına değil, özelleştirilen bu kamu iktisadî teşebbüslerin yerli-yabancı sermaye ortaklıklarının mülkiyetine geçmesi anlamına gelir.

Düşük enflasyon hedeflerinin tutturulması sonucu 1990'larda Latin Amerika uluslararası para piyasalarına entegre oldu. 1990'larda Latin Amerika borsalarının yabancı yatırımcıların portfolyolarında önemli yeri vardır. Özellikle büyük Latin Amerika ülkelerinin hükümet bonoları en hızlı büyüyen marketler oldular. Bono gelirleri 1989'daki 1 milyar dolardan, 1997'de 54 milyar dolara yükseldi. Bu artışta en çok büyük ülkelerin payı vardır. Meksika, Brezilya, Arjantin ve Venezüella 1997'de satılan bonoların yüzde 90'ını aldı.⁶⁸ Borsaların çekici hale gelmesi ve özelleştirmeler nedeniyle artan yabancı para girişi yerli paraların aşırı değerlenmesine ve ticaret açığının artmasına neden oldu.⁶⁹

1990'larda Latin Amerika'nın birçok ülkesi ekonomik krizlerle sarsıldı. Aşırı değerlenmiş yerli para ve artan ticaret açığının etkisi 1995'te Meksika'da deneyimlendi. Sermaye girişinin kesilmesi mevcut sermayenin de kaçmasına neden oldu. Meksika'nın döviz rezervi birkaç ay içinde 30 milyar dolardan 5 milyar dolara kadar düştü. IMF ile yapılan kriz programına göre, vergiler artırıldı, kamu harcamaları kesildi ve enflasyonu baskı altına tutabilmek amacıyla faiz oranları yükseltildi. Bu programın sonucu olarak büyüme durdu, bir seri iflaslar yaşandı ve kadar yaklaşık 1.2 milyon iş kaybı oldu.⁷⁰ 'Tekila etkisi' diye anılan kriz diğer 'yükselen piyasalar'a da yayıldı. 2001'deki Arjantin krizi de benzer politikaların sonucuydu.

Krizlerle birlikte neoliberal politikaların yıkıcı etkisi emekçi sınıflar üzerinde daha şiddetli hissedilmeye başladı. Ekonomik faaliyetlerin ülke içinde belirli bölgelerde kümelenmesi ve diğer bölgelerin tamamen marjinalleşmesi sonucu bölgeselarası

⁶⁶ ibid: 17

⁶⁷ 1990-96 yılları arasında özelleştirmelerden elde edilen gelir 73 milyar doları buldu. ibid: 18.

⁶⁸ Green Duncan, "A Trip to the Market: The Impact of Neoliberalism in Latin America", *Developments in Latin American Political Economy: States, Markets, and Actors*. Julia Buxton ve Nicola Philips, eds. içinde. Manchester, New York: Manchester University Press, 1999, s. 17

⁶⁹ Bulmer-Thomas, Victor, *The Economic History of Latin America since Independence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 389

⁷⁰ Green Duncan, "A Trip to the Market: The Impact of Neoliberalism in Latin America", *Developments in Latin American Political Economy: States, Markets, and Actors*. Julia Buxton ve Nicola Philips, eds. içinde. Manchester, New York: Manchester University Press, 1999, s.19

eşitsizlikler belirginleşti. Dünya Bankası raporlarına göre, kıta genelinde en zengin yüzde 10'luk dilim GYSİH'nın yüzde 48'ini alırken, en fakir yüzde 20 yalnızca yüzde 3'ünü alıyor.⁷¹ Kıta nüfusunun yüzde 39,8'i fakirlik, yüzde 15,4'ü mutlak fakirlik sınırında yaşıyor.⁷² Elbette, gelir dağılımını en çok etkileyen olgu, kamu sektörünün küçülmesi ve sermayenin para piyasalarına yönelmesi ile birlikte artan işsizlik, eksik istihdam ve enformal sektör istihdamıdır. Latin Amerika ülkelerinde ortalama işsizlik oranının yüzde 15 seviyelerine yükselmesinin yanısıra, iş sahibi olanlar da her an işlerini kaybedebilecekleri ve yeniden iş bulamayacakları kaygısı ile düşük ücretler karşılığında çalışmaya gönüllü hale getirildiler.⁷³

Sonuç Yerine: Ulusal Kalkınma Politikalarına Dönüş mü?

Kapitalizmin yapısal krizleri Latin Amerika'da yeni bir mücadele zeminini olgunlaştırıyor. Kıtadan halk isyanlarının, grevlerin ve toplumsal hareketlerin güçlenmesinin arkasındaki en önemli faktör kıtanın 1980'ler boyunca içinden geçtiği ekonomik yapılanma ve bunun sonucunda 1990'larda içine girdiği derin krizlerdir. Ekonomik krizler ile birlikte işsizliğin boyutlarının ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin sürdürülemez hale gelmesi ile birlikte neoliberal düzene cepheden saldıran hareketler hız kazandı. İstihdam politikaları, tarım desteklerinin düşürülmesi, yerli halkların ortak kullandığı toprakların büyük toprak sahiplerine satılması ve özelleştirmeler yeni siyasi aktörler yarattı. Bu yeni siyasi aktörlerin (örneğin, işsiz emekçiler, topraksız köylüler, yerli halklar, lise öğrencileri) farklı eylem stratejileri mücadele dinamiklerini güçlendirdi. Neoliberal küreselleşmenin baş sloganı haline gelen Margaret Thatcher'in ünlü sözü "alternatif yoktur" a karşı sosyalist bir alternatifi mümkün olduğu sesleri Latin Amerika'nın birçok ülkesinin sokaklarında duyulur hale geldi.⁷⁴

Bu toplumsal hareketlere paralel olarak birçok ülkede, kendini sosyalist olarak tanımlayan liderlerin ve partilerin siyasi iktidarı seçimler yoluyla ele geçirdiğine tanıklık ettik. Venezüella'da Hugo Chávez, Bolivya'da Evo Morales, Arjantin'de Nestor Kirchner ve ardından eşi Kirchner, Brezilya'da Luiz Inácio Lula da Silva, Ekvator'da Rafael Correa ve Şili'de Lagos'un takipçisi Michelle Bachelet peş peşe iktidara geldiler. Tek tek ülke deneyimleri ve siyasi önderleri arasında önemli farklılıklar olsa da bu siyasi partilerin kalkınma politikaları tartışmalarını yeniden hararetlendirdiğini söylemek mümkün görünüyor.⁷⁵

⁷¹ De Ferranti, David, vd., *Inequality in Latin America, Breaking with History?*, Washington, D.C.: The World Bank, 2004

⁷² ECLAC, *Panorama social de América Latina 2006*, Santiago: ECLAC, 2006

⁷³ Green, Duncan, *Silent Revolution: The Rise of Market Economics in Latin America*, New York: Monthly Review Press, 1995, s. 96

⁷⁴ Munck, R, "Neoliberalism, Necessitarianism and Alternatives in Latin America: There Is No Alternative (TINA)? " *Third World Quarterly*, Vol. 24, No.3, 2003, ss. 495-511

⁷⁵ Chibber, Vivek, "Reviving the Developmental State: the Myth of the 'National Bourgeoisie'", *Socialist Register*, 2005, ss. 226-46

2000'li yıllarda bu hükümetlerin savunduğu neoliberalizm karşıtı politikalar Latin Amerika kalkınma okulunun tartışmalarını hatırlatır niteliktedir. 2003 yılında Nestor Kirchner, Arjantin ekonomisini neoliberalizmin yıkımından kurtarmaya söz verip, "ulusal sermayemizi konsolide etmeden ulusal bir proje geliştirmemiz mümkün değildir" derken esasen Latin Amerika kalkınma okulununun yapısalcı kanadının temel tezini yineler.⁷⁶ Kirchner "ulusal kapitalizm" inşa etme projesini seçim kampanyası sırasında da sık sık tekrarladı. Kirchner gibi Lula, Chávez ve Morales hükümetleri de farklı vurgularla da olsa neoliberalizme karşı ulusal kalkınma politikaları uygulayacaklarını savunarak iktidara gelen liderlerdir. Chávez'in "21. yüzyıl sosyalizmi" olarak adlandırdığı hareketin en önemli vurgusu Birleşik Devletler karşıtlığını temel alan bir anti-emperyalizmdir.

Elbette, neoliberalizmin yıkıcı etkisi ile karşılaştırıldığında kalkınmacılık yıllarına dönüş isteği anlaşılır gelmektedir. Ancak, devletin kalkınmanın motoru olarak savunulması sermayenin devlet üzerindeki kısıtlayıcı etkilerinin görmezden gelinmesine neden olacaktır. Örneğin Chávez yönetiminde Venezüella burjuvazisinin kârları artmaktadır.⁷⁷ Sol partilerin iktidara geldiği diğer Latin Amerika ülkelerinde de hakim sermaye sınıflarında hiçbir küçülme gözlenmemiştir.⁷⁸ Güçlenen toplumsal hareketlerin popülist rejimlerde olduğu gibi devletin kontrolü altına alınması, kalkınma politikalarının sermaye lehine şekillenmesi sonucunu doğurabilir. Bu sebeple son on yılda artan toplumsal örgütlenmeler kalkınma politikalarının şekillenmesinde söz sahibi olma taleplerini dillendiriyorlar. Eğer böylesi bir katılım sağlanabilirse kalkınma politikalarının daha eşitlikçi bir nitelik kazanacağını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Latin Amerika deneyimlerinden çıkarılacak en önemli ders üçüncü dünyanın kalkınma mücadelesinin merkez ülkelere karşı olduğu kadar ülke içindeki egemen sınıflara karşı bir mücadele olduğudur.

KAYNAKLAR

- **Allende, Salvador**, *Chile's Road to Socialism*. Baltimore: Penguin Books, 1973
- **Andrews, George Reid**, "Spanish American Independence: A Structural Analysis", *Latin American Perspectives*, Vol.12, No. 3, 1985, ss. 105-132

⁷⁶Aktaran, Chibber, Vivek,. "Reviving the Developmental State: the Myth of the 'National Bourgeoisie'", *Socialist Register*, 2005, s. 226

⁷⁷Sylvia, R.D. ve Danopoulos, C.P., "The Chavez Phenomenon: Political Change in Venezuela", *Third World Quarterly*, Vol. 24, No.1, 2003.

⁷⁸ Petras, James, "Latin Amerika's 'New Left' in Crisis as the Free Market Collapses" *Global Research* October28, 2008

indirme tarihi 1 Haziran 2009 <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=10721>

- **Bambirra, Vania**, *Capitalismo Dependiente Latinoamericano*, Santiago: Editorial Prensa Latinoamericano, 1973
- **Beltran, Gaston, J.** "Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri", *Praksis* No 14. Kış-Bahar 2006
- **Bulmer-Thomas, Victor**, *The Economic History of Latin America since Independence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995
- **Cardoso, Fernando Henrique** ve Faletto, Enzo, *Dependency and Development in Latin America*, Berkeley: University of California Press, 1979
- **Chang, Ha-Joon** ve Grabel, Ilene, *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı*, İstanbul: İmge, 2005
- **Chibber, Vivek**, "Reviving the Developmental State: the Myth of the 'National Bourgeoisie'", *Socialist Register*, 2005, ss. 226- 246
- **Clark, A. Kim**, *The Redemptive Work. Railway and Nation in Ecuador, 1895-1930*, Wilmington: SR Books, 1998
- **De Ferranti, David**, Guillermo Perry, Francisco Ferreira ve Michael Walton, *Inequality in Latin America, Breaking with History?*, Washington, D.C.: The World Bank, 2004
- **Rodrik, Dani**, "The Limits of Trade Policy Reform in Developing Countries", *Journal of Economic Perspectives*, Vol 6, No.1 1992, ss. 87-105
- **Dos Santos, Theotonio**, "The Structure of Dependence", *American Economic Review*, Vol. 60, No. 2, 1970
- **ECLAC**, *Panorama social de América Latina 2006*. Santiago: ECLAC, 2006
- **Ferrer, Aldo**, "Latin America and the World Economy", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, No.12, 1979
- **FitzGerald, E. K. Valpy**, "ECLA and the Theory of Import Substituting Industrialization in Latin America", *An Economic History of Twentieth Century Latin America*, vol.3. E. Cárdenas, J. Ocampo ve R. Thorp, eds. içinde. London: Palgrave, 2000
- **Frank, André Gunter**, "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review*, Vol.18, No. 4, 1966
- **Frank, André Gunter**, "Dependence is dead, long live dependence and the class struggle: an answer to critics", *Latin American Perspectives*, Vol. 1, No. 1, 1974, ss. 87-106
- **Frieden, Jeffrey A.**, *Debt, Development and Democracy: Modern Political Economy and Latin America, 1965-1985*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992
- **Furtado, Celso**, *Economic Development of Latin America: A Survey from Colonial Times to the Cuban Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970
- **Gerschenkron, Alexander**, *Economic Backwardness in Historical Perspective, a Book of Essays*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 1962

- **Gibson, Charles**, *The Aztecs under Spanish Rule*, Stanford, CA: Stanford University, 1964
- **Glade, William**, Institutions and Inequality in Latin America: Text and Subtext, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 38, No. 2, 1996, ss. 159-179
- **Green, Duncan**, *Silent Revolution: The Rise of Market Economics in Latin America*, New York: Monthly Review Press, 1995
- **Green Duncan**, "A Trip to the Market: The Impact of Neoliberalism in Latin America", *Development in Latin American Political Economy: States, Markets, and Actors*. Julia Buxton ve Nicola Philips, eds. içinde. Manchester, New York: Manchester University Press, 1999.
- **Gwynne, R.** ve Kay, C., "Views from the Periphery: Futures of Neoliberalism in Latin America", *Third World Quarterly*, Vol. 21, No. 1, 2000, ss. 141-156
- **Halperín Donghi, Tulio**, "Economy and Society in Post-Independence Spanish America", L. Bethell ed. *The Cambridge History of Latin America* içinde, vol.3, Cambridge: Cambridge University Press, 1989
- **Halperín Donghi, Tulio**, *The Contemporary History of Latin America*, Durham ve Londra: Duke University Press, 1993
- **Hirshman, O. Albert**, *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America*, New Haven: Yale University Press, 1971
- **Jaguaribe, Helio**, "Dependencia y autonomía", *La Dependencia Político-Económica de América Latina*, H. Jaguaribe, A. Ferrer, M. S. Wionczek, ve T. dos Santos, der. içinde, Mexico: Siglo Veintiuno Editores, 1969
- **Johnston, Deborah**, "Poverty and Distribution: Back on the Neoliberal Agenda" *Neoliberalism: A Critical Reader*. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der. içinde, London, Ann Harbor: Pluto Press, 2005
- **Kay, Cristóbal**, *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*, New York: Routledge, 1989
- **Kingstone, Peter**, *Crafting Coalitions for Reforms: Business Preferences, Political Institutions, and Neoliberal Reform in Brazil*, University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press
- **Love Joseph**, "Economic Ideas and Ideologies in Latin America since 1930", *The Cambridge History of Latin America*, Vol. 6, Part 1, Leslie Bethell, der. içinde, Cambridge, Cambridge University Press, 1995
- **Mariátegui, José Carlos**, *Seven Interpretative Essays on Peruvian Reality*, Austin: University of Texas Press, 1971
- **Marini, Ruy Mauro**, "Brazilian Interdependence and Imperialist Integration", *Monthly Review* Vol.17, No. 7, 1965
- **Marx, Karl**, *Bolivar y Ponte*, 7 Ocak 1858, marxists.org.
- **Munck, R.**, "Neoliberalism, Necessitarianism and Alternatives in Latin America: There Is No Alternative (TINA)?" *Third World Quarterly*, Vol. 24, No.3, 2003, ss. 495-511

- **Packenham, A. Robert**, "Plus ça Change...: The English Edition of Cardoso and Falletto's *Dependencia y Desarrollo en América Latina*" *Latin American Research Review*, Vol. 17, No. 1, 1982, ss. 131-151
- **Palma, G.**, "Dependency and Development: A Critical Overview," D. Seers, eds. *Dependency Theory: A Critical Reassessment* (içinde), London: Francis Pinter, 1981
- **Petras, James**, "Latin Amerika's 'New Left' in Crisis as the Free Market Collapses" *Global Research* October 28, 2008. indirme tarihi: 1 Haziran 2009
- <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=10721>
- **Pinto, Anibal**, "Notas sobre el desarrollo, subdesarrollo y dependencia", *El Trimestre Económico*, Vol. 39, No. 2, 1972
- **Pinto, Anibal**, "Centro-periferia e industrialización. Vigencia y cambios en el pensamiento de la CEPAL", *El Trimestre Económico*, Vol. 50, No. 2, 1983
- **Prebisch, Raúl**, *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*. New York: United Nations, 1950
- **Prebisch, Raúl**, *Towards a Dynamic Development Policy for Latin America*. New York: United Nations, 1963
- **Przeworski, Adam** ve Limongi, "Political Regimes and Economic Growth" *Journal of Economic Perspectives*, (Summer 1993), ss. 51-69
- **Quijano, Anibal**, *Nationalism and Capitalism in Peru: A Study in Neo-Imperialism*, New York, Monthly Review Press, 1974
- **Riesco, Manuel**, "Pinoche öldü mü?", *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*. Aylin Topal, der. içinde. İstanbul: Yordam
- **Rostow, W. W.**, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press, 1960
- **Savran, Sungur**, "Latin Amerika İşçi Sınıfı Önderliğini Arıyor", *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*. Aylin Topal, der. içinde. İstanbul: Yordam
- **Silva, Eduardo**, *The State and Capital in Chile: Business, Elites, Technocrats, and Market Economics*, Boulder: Westview Press, 1996
- **Singer, Hans Wolfgang**, "The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries", *American Economic Review: Papers and Proceedings*, Vol. 40, No. 2, 1950, ss. 473-485
- **Skidmore, Thomas** ve Peter Smith, *Modern Latin America*, New York, Oxford: Oxford University Press, 2001
- **Sunkel, Osvaldo**, "National Development Policy and External Dependence in Latin America", *Journal of Development Studies*, Vol. 6, No. 1, 1969, ss. 23-49
- **Sylvia, R.D.** ve Danopoulos, C.P., "The Chavez Phenomenon: Political Change in Venezuela", *Third World Quarterly*, Vol. 24, No.1, 2003, ss. 63-76
- **Thacker, Strom C.**, *Big Business, The State, and Free Trade: Constructing Coalitions in Mexico*, Cambridge: Cambridge University Press.

- **Topal, Aylin**, "Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak: Tarihsel Arka Plan" *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*. Aylin Topal, der. içinde. İstanbul: Yordam
- **Valenzuela, J. Samuel** ve Valenzuela, Arturo, "Modernization and Dependency: Alternative Perspectives in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, Vol.10, No. 4, 1978, ss. 535-52
- **Véliz, Claudio**, *Centralization in Latin America*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980
- **Ward, John**, *Latin America Development and Conflict since 1945*, New York: Routledge, 2002
- **Weaver, F.S.**, *Latin America in the World Economy*, Boulder, CO: Westview Press, 2000
- **Yalman, Galip**, "Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye", *11.Tez*, No.1, 1985, ss. 16-69